

eeuwen zijn invloed op de gang van zaken in Utrecht te versterken. Ook in de kapittels van de Utrechtse kerken greep hij sedert het eind van de veertiende eeuw geregeld door zijn benoemingen in. Aan de organisatie van deze kapittels is de laatste jaren door verschillende auteurs aandacht besteed. Kuys vat de resultaten daarvan op verdienstelijke wijze samen in een 33 bladzijden tellend hoofdstuk.

De auteur heeft een uiterst nuttig boek tot stand gebracht, dat bovendien aangenaam geschreven is.

Johanna Kossmann-Putto

R. Rutte, *Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12e-13e eeuw)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002; Zutphen: Walburg pers, 2002, 175 blz., € 26,95, ISBN 90 5730 203 9).

Van de graaf van Vlaanderen Filips van de Elzas en van hertog Hendrik I van Brabant was al lang bekend dat zij in de jaren 1163 tot ca. 1230 actief zijn opgetreden bij het stichten van steden met welbepaalde politieke en/of economische oogmerken. In zijn proefschrift onderzoekt Reinoud Rutte of deze voorbeelden, die hij op grond van een grondige literatuurstudie nog eens helder uiteenzet en afzet tegen enkele voorbeelden uit het Duitse Rijk, ook elders in de Lage Landen voorkwamen tijdens de twaalfde en dertiende eeuw. Zijn benadering is in wezen die van de sociaal-geograaf die zoekt naar patronen in de vorm van de steden zelf en naar samenhangen in het beleid op territoriaal niveau. Voor Gelre en het Sticht weet de auteur inderdaad een reeks stadsstichtingen op te diepen uit verspreide publicaties van lokale historici en archeologen, voor Holland en Zeeland betreft het slechts een handvol perifere gevallen. Daarnaast kan hij wijzen op tal van ingrepen van vorsten en andere overheden in het proces van de stadsontwikkeling, waarbij bepaalde wijken op een geplande manier tot stand kwamen. Hij plaatst zijn bevindingen in de context van de sociaal-economische en politieke ontwikkelingen en illustreert zijn casus met tal van plattegronden en ingetekende illustraties uit oude kaartencollecties. Wat zijn studie vooral aantoonde, is dat er al bij al toch maar heel weinig voorbeelden te noemen zijn van werkelijk geslaagde stadsstichtingen. 's-Hertogenbosch en Amersfoort zijn daar mooie voorbeelden van. In de meeste gevallen ging het de vorstelijke initiatiefnemers toch echt om de verdediging en integratie van hun territorium en het afkomen van handelsstromen. Naast de landsheren trachtten ook plaatselijke heren hun positie langs die weg te versterken, vooral in het rivierengebied, zoals met de stichting van Breda en Heusden. De auteur meent te hebben aangetoond dat 'economische opbloei of een zich emanciperende bevolking' (19, 152) 'eerder randvoorwaarden dan factoren van doorslaggevend belang voor de stadswording' waren. Dit moge zo zijn voor de meeste door hem bestudeerde gevallen, maar dat waren nu net niet de meest geslaagde steden. De verwaarlozing, naast het handelsverkeer op lange afstand, van de commercialisering van de landbouweconomie in de directe omgeving van stedelijke kernen, heeft hem wellicht tot deze wat beperkte interpretatie gebracht.

Wim Blockmans

R. H. Bremmer jr, *Hir is eskriven. Lezen en schrijven in de Friese landen rond 1300* (Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske Akademy, 2004, 165 blz., € 17,-, ISBN 90 6550 817 1).

Hir is eskriven — *Hier staat geschreven* is een aantrekkelijke studie over de overgang van een goeddeels orale naar een schriftcultuur in de Friese landen en de opkomst van het Fries als schrijftaal. Het is typisch geschreven door een geleerde die specialistische kennis heeft van het oude Fries maar zijn thuisbasis heeft in een breed wetenschappelijk vakgebied, in dit geval het Engels. De Fryske Akademy verdient lof dat zij zo iemand heeft aangetrokken als bijzonder hoogleraar en heeft uitgedaagd tot dit soort onderzoek. Bijkomend voordeel is dat deze *outsider* de moeite neemt om alle specialistische termen en begrippen — tot zelfs de uitspraak van kernwoorden toe — uit te leggen.

Terecht stelt Bremmer in zijn inleiding dat een onderzoek naar de opkomst van een schriftcultuur gedaan moet worden tegen de achtergrond van de culturele en intellectuele ontwikkelingen in het betreffende gebied en in vergelijking met naburige cultuurkringen. Eveneens terecht zoekt Bremmer aansluiting bij de studies naar het ‘verschriftelijkingsproces’ zoals dat beoefend wordt door de onderzoeksgroep ‘Pragmatische Schriftelijkheid’ in Münster en de groep van Marco Mostert in Utrecht. Het valt te betreuren dat hij de baanbrekende theorieën over een van bovenaf neerdalende *literate mentality* van Michael Clanchy — de man die met zijn *From memory to written record* (1978; 2e dr. Oxford, 1993) aan de wieg heeft gestaan van alle schriftcultuur studies — onbenut laat. Het zou zijn uitkomsten een extra dimensie hebben gegeven (zie hieronder).

Centrale these van Bremmer is dat de Friese landen vóór de dertiende eeuw geen samenlevingsvorm kenden waarin het geschreven Fries en de optekening van oud-Friese rechtsteksten in het Fries kan zijn ontstaan. De door veel frisisten nog steeds gekoesterde overtuiging dat deze rechtsteksten al in de elfde eeuw moeten zijn opgetekend, haalt hij onderuit. Uiterst consciëntieus — op kousenvoeten zouden we ook kunnen zeggen — bouwt hij zijn bewijsvoering op. Pas in de twaalfde eeuw werden in de Friese landen kloosters gesticht waar onderwijs en studie een belangrijk onderdeel van het kloosterleven vormde. Tegen 1200 blijken er schooltjes te zijn voor basisonderwijs. De oudste in Friese kloosters geschreven handschriften dateren uit de dertiende eeuw. (In een appendix wordt een lijst gegeven.) Deze kloosters waren broedplaatsen van geleerdheid en de abten fungeerden als belangrijke politieke, waterstaatkundige en juridische bestuurders in de regio. De oprichting van parochieschooltjes na 1215 (uitvloeijsel van het concilie van Lateranen) en de komst van bedelorden-conventen verspreidden en versnelden het verschriftelijkingsproces. Tegelijkertijd raakten mensen vertrouwd met het christendom als een typisch ‘schriftelijk’ geloof, gebaseerd op de Schrift.

Pas toen waren de voorwaarden geschapen voor het ontstaan van wat Clanchy de *literate mentality* heeft genoemd, dat wil zeggen een samenleving waarin het geschreven woord overtuigingskracht en rechtsgeldigheid geniet en niet meer (alleen) de orale traditie of het mondelinge getuigenis. Geschreven teksten waren niet slechts geheugensteuntjes maar hadden rechtskracht; nieuw recht werd niet meer ‘gevonden’ maar door schriftelijke optekening gemaakt. Bremmer beschrijft de feitelijke gang van zaken voor de Friese rechtsteksten. Sprekend voorbeeld voor de overgangssituatie: in het Tweede Rüstinger handschrift staat de rechtsregel ‘Alle nagelaten erfenissen moet men delen, zoals ze in het Asegaboek geschreven zijn (schriftelijke rechtskracht) en